

ADAM CZABAŃSKI

KATAKLIZMY PRZYRODNICZE A ZJAWISKO SAMOBÓJSTW

ADAM CZABAŃSKI

Doktor hab., socjolog, suicydolog z Katedry Nauk Społecznych i Humanistycznych na Uniwersytecie Medycznym im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, kierownik Pracowni Socjologii Zdrowia i Patologii Społecznych. Autor 230 publikacji naukowych przede wszystkim z dziedziny suicydologii oraz socjologii zdrowia, w tym: *Samobójstwa altruistyczne...* (2009), *Samobójstwa na torach. Socjologiczna analiza zjawiska* (2013), *Samobójstwa we Wrocławiu (Breslau) w latach 1939–1945...* (2016), współautor *The Self-immolation of Oskar Brüsewitz Compared to Other Suicides Committed as a Political Protest* (2017). Członek ZG Polskiego Towarzystwa Suicydologicznego oraz Zespołu Roboczego ds. Prewencji Samobójstw i Depresji przy Radzie ds. Zdrowia Publicznego w Ministerstwie Zdrowia. ORCID: 0000-0002-7878-7558.

WSTĘP

Wiele sytuacji, przed którymi staje człowiek, wpływa na jego psychikę i charakter kontaktów z otoczeniem społecznym. Duże natężenie wydarzeń generujących stres traumatyczny¹ powoduje, że zdolny jest on do podejmowania działań eskapistycznych. Jednym z przejawów takich działań, prawdopodobnie najbardziej skrajnym, jest samobójstwo. W każdym kręgu kulturowym, określonym przez konkretne systemy aksjologiczne, istnieją osoby, które myślą o własnej śmierci i realizują plan suicydalny. Ucieczka w śmierć może być także spowodowana doświadczeniem tragedii, w której brak jest wyraźnego sprawstwa człowieka czy też grup społecznych i społeczeństw. Dzieje się tak wtedy, gdy samobójstwa spowodowane są na przykład przez kataklizmy przyrodnicze.

Celem pracy jest przedstawienie dotychczasowych badań koncentrujących się na istnieniu lub braku powiązań między kataklizmami przyrodniczymi a zjawiskiem samobójstw. Poruszone zostaną także współczesne problemy związane z ocieplaniem się klimatu, wywołujące stosunkowo nowe zjawisko pojawienia się tak zwanych uchodźców klimatycznych. W skrajnym przypadku oznacza ono osoby, które w związku ze zmianami klimatycznymi popełniają samobójstwa.

1 M. Lis-Turlejska, *Traumatyczny stres. Koncepcje i badania*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 1998, s. 13.

WPŁYW KATAKLIZMÓW PRZYRODNICZYCH NA DYNAMIKĘ SAMOBÓJSTW

Liczba badań analizujących powiązania pomiędzy kataklizmami przyrodniczymi a dynamiką samobójstw nie jest duża. Badacze anglosascy oraz japońscy dostarczają jednak pewnych informacji na ten temat. Etienne G. Krug i jego współpracownicy dowodzą, że w latach osiemdziesiątych XX wieku istniały powiązania pomiędzy wystąpieniem powodzi, trzęsienia ziemi czy huraganu a wzrostem liczby samobójstw². Ich badania objęły 377 hrabstw w Stanach Zjednoczonych, które zostały spustoszone przez różnego rodzaju kataklizmy przyrodnicze. Zespół badawczy przyjął stosunkowo długą perspektywę temporalną, analizując 36 miesięcy poprzedzających kataklizm oraz 48 miesięcy po nim. Badania pozwoliły stwierdzić istnienie zależności między wzrostem liczby samobójstw a rodzajem klęski żywiołowej. Wykazano w nich, że w ciągu czterech lat po powodzi współczynniki samobójstw wzrosły o 13,8 proc., a w dwa lata po huraganie liczba samobójstw wzrosła o 31 proc.³. Według badań przeprowadzonych przez zespół japońskich uczonych najbardziej wyraźny wzrost samobójstw, aż o 62,9 proc., nastąpił w pierwszym roku po trzęsieniu ziemi⁴.

Badania amerykańskie imponują rozmachem oraz szczegółowością. Wątpliwości budzić może natomiast zbyt szeroka perspektywa temporalna. Wszak w okresie trzech lat poprzedzających kataklizm oraz czterech lat po nim na społeczność lokalną mogą oddziaływać rozmaite czynniki kształtujące dynamikę samobójstw, jak chociażby: bezrobocie, bessa ekonomiczna, uwikłanie państwa w konflikt zbrojny lub zagrożenie terroryzmem. Warto zwrócić uwagę na dużą częstotliwość występowania różnych kataklizmów przyrodniczych w Stanach Zjednoczonych, choćby huraganów. Ponadto istotne jest występowanie specyficznych wzmocnień wpływów poszczególnych kataklizmów przyrodniczych, gdy następują po sobie i oddziałują na tę samą społeczność. Jak rozdzielić owe wpływy poszczególnych kataklizmów na danym obszarze, wywołujących zmiany w dynamice samobójstw w danej społeczności? Uwagi te skłaniają do przyjęcia postawy daleko idącej rezerwy co do ustaleń amerykańskich badaczy.

Omawiane tu badania amerykańskie zostały skrytykowane przez zespół badawczy kierowany przez Kimberley Shoaf. Wykazał on, że ustalenia Etienne G. Kruga były obciążone błędami wynikającymi ze złej archiwizacji danych statystycznych. Po dokonaniu korekty okazało się, że nie doszło do wzrostu liczby samobójstw na obszarach dotkniętych kataklizmami przyrodniczymi⁵. Na uwagę zasługuje jednak tłumaczenie badaczy z zespołu Kruga, że długotrwałe utrzymywanie się podwyższonych wskaźników samobójstw na obszarach dotkniętych skutkami powodzi wynika z większej częstotliwości jej występowania niż innych

2 E.G. Krug, M. Kresnow, J.P. Peddicord, L.L. Dahlberg, K.E. Powell, A.E. Crosby, J.L. Annest, *Suicides after natural disasters*, „The New England Journal of Medicine” 6(338)/1998, s. 373–378; tychże, *Restriction: suicide after natural disasters*, „The New England Journal of Medicine” 2(340)/1999, s. 148–149.

3 Tamże.

4 T. Shioiri, A. Nishimura, H. Nushida, Y. Tatsuno, S.W. Tang, *The Kobe earthquake and reduced suicide rate in Japanese males*, „Archives of General Psychiatry” 3(56)/1999, s. 282–283.

5 K. Shoaf, C. Sauter, L.B. Bourque, Ch. Giangreco, B. Weiss, *Suicides in Los Angeles Country in relation to the Northridge earthquake*, „Prehospital and Disaster Medicine” 4(19)/2004, s. 309.

rodzajów kataklizmów oraz powodowania przez nią większych szkód materialnych⁶. Oczywiście otwarte pozostaje pytanie o kwestię zależności statystycznej zmiennych losowych. Rzeczywiście samo tylko porównanie liczby samobójstw przed katastrofami naturalnymi i po nich może prowadzić do powstania błędu *post hoc ergo propter hoc*, a także do fałszywej korelacji.

Powódź wywołuje stosunkowo rozległe zniszczenia materialne, a więc dodatkowe problemy natury ekonomicznej i społecznej. Piotr Kiemblowski zauważa, że w wyniku powodzi ludzie zaciągają wysokie kredyty, które powodują znaczne obciążenie finansowe i w konsekwencji mogą determinować wzrost dynamiki samobójstw⁷.

Warto przytoczyć też badania przeprowadzone przez inną grupę japońskich uczonych, które pokazują, że kataklizmy przyrodnicze mogą wywoływać spadek liczby samobójstw⁸. W wyniku wielkiego trzęsienia ziemi w Kobe w 1995 roku życie straciło 3897 osób, a ponad 13 tys. zostało rannych. Zburzeniu uległo około 54 tys. domów. Bezpośrednio po trzęsieniu ziemi spadła też liczba samobójstw wśród mężczyzn, lecz po dwóch latach wskaźnik ten powrócił do stanu sprzed trzęsienia ziemi.

Badania przeprowadzone przez uczonych z Tajwanu po trzęsieniu ziemi w roku 1999 objęły 3 432 705 osób, spośród których ucierpiało w wyniku tego kataklizmu 301 327 (do grupy tej zaliczono osoby należące do rodzin, w których ktoś zginął, został ranny lub odniósł straty materialne). W badaniach wzięto pod uwagę dokumenty urzędowe: Narodowego Ubezpieczenia Zdrowotnego i akty zgonu. Wskaźniki samobójstw były obliczane w okresie od dwóch do 15 miesięcy po trzęsieniu ziemi. Badania pozwoliły dostrzec statystyczne zależności w dynamice samobójstw po trzęsieniu ziemi. Okazało się, że osoby, które poniosły wymienione straty w wyniku trzęsienia ziemi, 1,46 razy częściej popełniały samobójstwo niż osoby, które w wyniku trzęsienia ziemi nie poniosły żadnych strat⁹. Badacze tajwańscy wyrazili przekonanie, że wszelkie programy i strategie wspierające zdrowie psychiczne powinny być precyzyjnie kierowane do osób, które poniosły straty w wyniku tego kataklizmu, a nie adresowane „na ślepo” do wszystkich zamieszkujących region dotknięty kataklizmem¹⁰. Analizy przeprowadzone w kolejnym badaniu pozwoliły stwierdzić, że współczynniki samobójstw wśród kobiet w regionie Nantou na Tajwanie wzrosły z 6,1/100 tys. w 1998 roku do 14,2/100 tys. w roku 1999, już po trzęsieniu ziemi. W tym samym okresie doszło do nieznaczego wzrostu współczynników samobójstw wśród mężczyzn, ale masowy wzrost nastąpił w latach 2000–2001 (z 19,0/100 tys. w roku 1999 do 33,6/100 tys. w roku 2001). Współczynniki samobójstw rosły szybciej w regionie Nantou niż w innych

6 E.G. Krug, M. Kresnow, J.P. Peddicord i in., *Suicides after natural disasters*, dz. cyt.; E.G. Krug, M. Kresnow, J.P. Peddicord i in., *Restriction: suicide after natural disasters*, dz. cyt.

7 P. Kiemblowski, *Nie tylko powódź*, „Nowiny Psychologiczne” 3/1998, s. 74.

8 T. Shioiri, A. Nishimura, H. Nishida i in., *The Kobe earthquake...*, dz. cyt.

9 Y.J. Chou, N. Huang, Ch. Lee, S.L. Tsai, J.H. Tsay, L.S. Chen, P. Chou, *Suicides after the 1999 Taiwan earthquake*, „International Journal of Epidemiology” 6(32)/2003, s. 1007–1014.

10 Tamże.

częściach Tajwanu. Doszło zatem do znaczącego wzrostu liczby samobójstw wśród mężczyzn w czasie, kiedy wpływ trzęsienia ziemi w pełni uwidocznił się w lokalnej gospodarce¹¹.

Tajwański badacz Tsung-Hsueh Lu jako jeden z pierwszych zwrócił uwagę na to, że to nie trzęsienie ziemi jako takie wywołało falę samobójstw na Tajwanie, lecz splot okoliczności sprzyjający takim zachowaniom¹². Badacz ten odniósł się do klasycznych już badań Émile'a Durkheima¹³, z których wynika, że dynamika samobójstw może być wyjaśniana wyłącznie poprzez czynniki socjologiczne. Konkretny przypadek samobójstwa, w którym uwidacznia się temperament jednostki, w rzeczywistości stanowi rezultat społecznej egzystencji. To wymusza na badaczu przyjęcie szerokiej perspektywy społeczno-ekonomicznej w analizie kontekstu samobójstw. Spojrzenie takie zaowocowało wykazaniem w badaniach, że samobójstwa po trzęsieniu ziemi wywołane były konfliktami wśród członków rodzin lub nieradzeniem sobie z obciążeniami finansowymi związanymi z obsługą kredytów zaciągniętych w celu odbudowy domów. Zdaniem Tsung-Hsueh Lu do samobójstw dochodziło z powodu braku wsparcia społecznego i finansowego dla ofiar trzęsienia ziemi oraz z powodu frustracji spowodowanej korupcją wśród urzędników¹⁴.

Interesujące są badania dynamiki samobójstw po trzęsieniu ziemi z roku 1999 na Tajwanie. W jednym z nich analizowano zróżnicowanie współczynników samobójstw w roku poprzedzającym trzęsienie ziemi oraz w roku po tym kataklizmie¹⁵. Stwierdzono istotne statystycznie różnice w dynamice współczynników samobójstw wśród mężczyzn. Poza tym współczynniki samobójstw dla grup wiekowych poniżej 25 lat, 25–44 lata oraz 65 i więcej lat spadły, wyjątkiem była jedna grupa wiekowa (45–64 lata), gdzie nie stwierdzono różnic istotnych statystycznie. Badanie to pokazało, że należy monitorować grupy o wysokim ryzyku popełniania samobójstw, w szczególności mężczyzn oraz osoby mające 45–64 lata, wśród których statystycznie samobójstw jest najwięcej. Istnieje też konieczność prowadzenia psychologicznych programów wsparcia oraz udzielania dodatkowej pomocy finansowej osobom niezatrudnionym, a także zapewnienia im skutecznej opieki zdrowotnej w ramach prewencji samobójstw na Tajwanie¹⁶.

Na uwagę zasługują także badania długotrwałego wpływu kataklizmu przyrodniczego na dynamikę samobójstw w populacji ogólnej oraz wśród osób ocalonych. W przytaczanym już tu badaniu przyjęto aż dziesięcioletnią perspektywę obserwacji współczynników samobójstw po trzęsieniu ziemi na Tajwanie w roku

11 P. Yip, *Effects of an earthquake on suicide rates in Nantou, Taiwan*, „British Journal of Psychiatry” 2(194)/2009, s. 190.

12 T.H. Lu, *Earthquake and suicide: bringing context back into disaster epidemiological studies*, „International Journal of Epidemiology” 6(33)/2004, s. 1406–1409.

13 É. Durkheim, *Samobójstwo. Studium z socjologii*, tłum. K. Wakar, Oficyna Naukowa, Warszawa 2006, s. 373–452.

14 T.H. Lu, *Earthquake and suicide...*, dz. cyt.

15 Y.P. Liaw, P.W. Wang, Ch.Ch. Huang, Ch.M. Chang, W.Ch. Lee, *The suicide mortality rates between 1997–1998 and 2000–2001 in Nantou County of Taiwan following the earthquake of September 21 in 1999*, „Journal of Forensic Science” 1(53)/2008, s. 199–202.

16 Tamże, s. 202.

1999¹⁷. Skupiła się ono na ukazaniu kierunku i długości wpływu trzęsienia ziemi na samobójstwa wśród osób z różnych grup wiekowych. Pomimo wzrostu całkowitej liczby zgonów samobójczych tuż po trzęsieniu ziemi relatywny wskaźnik ryzyka popełnienia samobójstwa spadł dla wszystkich osób poniżej 45 roku życia. Trend ten utrzymywał się ponadto przez blisko 10 lat po trzęsieniu ziemi. Tak więc badania dowiodły, że po trzęsieniu ziemi w długoterminowej perspektywie liczba samobójstw znacząco spada, zwłaszcza w młodszej populacji¹⁸.

We wspomnianych już w tej pracy badaniach prowadzonych przez zespół pod kierownictwem Kimberly Shoaf w hrabstwie Los Angeles zauważono, że mieszkańcy doświadczali różnych rodzajów przyrodniczych kataklizmów: trzęsień ziemi, pożarów oraz powodzi, ale zjawisko samobójstw było na tyle rzadkie, że trudno na podstawie jednego kataklizmu przyrodniczego obejmującego swym zasięgiem niewielką populację znaleźć statystyczne uzasadnienie dla tezy mówiącej o wzroście liczby samobójstw po trzęsieniu ziemi, powodzi czy huraganie¹⁹. W toku badań ustalono, że w zamieszkanym przez 10 mln osób hrabstwie Los Angeles po trzęsieniu ziemi zmniejszyła się liczba samobójstw, zwłaszcza wśród białych mężczyzn oraz latynoskich kobiet²⁰. Gwoli przypomnienia, po trzęsieniu ziemi w Kobe w 1995 roku liczba samobójstw zmniejszyła się wyłącznie wśród mężczyzn²¹.

Warto zapoznać się też z badaniami przeprowadzonymi przez uczonych japońskich na temat trzęsienia ziemi we wschodniej Japonii, do którego doszło 11 marca 2011 roku, i wywołanego nim tsunami²². Trzęsienie to miało magnitudę dziewięć w skali Richtera i uchodzi za największe w całej historii Japonii. Wygenerowało tsunami z falą o wysokości 9,3 metra. Kataklizm ten spowodował śmierć 15 859 osób oraz zaginięcie 3021 kolejnych. Ponad 90 proc. spośród nich poniosło śmierć przez utonięcie, z czego 65 proc. stanowiły osoby powyżej 65 roku życia. Celem przedstawianych tu badań było obserwowanie zmian współczynników samobójstw na obszarach, w które uderzyło tsunami, i na terenach sąsiadujących, a także przeanalizowanie związków między współczynnikami samobójstw a czynnikami ekonomicznymi. W tym celu obserwowano comiesięczne współczynniki samobójstw od marca 2009 do lutego 2013 roku, czyli w czasie, w którym doszło do trzęsienia ziemi. Badaniami objęto obszar, w który uderzyło tsunami (departamenty Iwate, Miyagi oraz Fukushima) oraz obszary sąsiadujące (departamenty Aomori, Akita oraz Yamagata). Związek między zmianami dynamiki samobójstw a czynnikami ekonomicznymi był badany na podstawie liczby bankructw oraz efektywności ofert pracy. W wyniku analizy wyników stwierdzono,

17 S.L. Chen, C.S. Lee, A.M. Yen, H.H. Chen, C.C. Chan, S.Y. Chiu, J.C. Fann, J.C. Chang, *A 10-year follow-up study on suicidal mortality after 1999 Taiwan earthquake*, „Journal of Psychiatric Research” 79/2016, s. 42–49.

18 Tamże, s. 49.

19 K. Shoaf, C. Sauter, L.B. Bourque i in., *Suicides in Los Angeles Country...*, dz. cyt., s. 307.

20 Tamże, s. 310.

21 T. Shioiri, A. Nishimura, H. Nushida i in., *The Kobe earthquake...*, dz. cyt., s. 283.

22 M. Orui, S. Harada, M. Hayashi, *Changes in suicide rates in disaster-stricken areas following the Great East Japan earthquake and their effect on economic factors: an ecological study*, „Environmental Health and Preventive Medicine” 19(6)/2014, s. 459–466.

że na obszarze uderzenia tsunami współczynniki samobójstw wśród mężczyzn spadały przez kolejne 24 miesiące po trzęsieniu ziemi. Z kolei współczynniki samobójstw wśród kobiet wzrastały przez pierwsze siedem miesięcy po kataklizmie²³. Również badania japońskie dotyczące wcześniejszych trzęsień ziemi (w rejonie Kobe z 1995 roku i regionie Chuetsu z 2004 roku) potwierdziły trend utrzymywania się przez dwa lub trzy lata spadku liczby samobójstw wśród mężczyzn²⁴. Interesujący obraz wyłania się także z badań dynamiki samobójstw na obszarach dotkniętych kataklizmem w powiązaniu z trzęsieniem ziemi i tsunami z 2011 roku w Japonii oraz czynnikami ekonomicznymi. Analiza regresji pokazała, że przypadki bankructw i wskaźnik efektywności ofert pracy były znacząco związane ze współczynnikami samobójstw na badanych obszarach. Badania te ujawniły także, że znaczenie ma tutaj podział na płeć. Różnice w dynamice samobójstw wśród mężczyzn i kobiet na obszarach dotkniętych kataklizmem przyrodniczym mogą być szczególnie ważne w kontekście przyszłych działań prewencyjnych. Wzrost efektywności ofert pracy i zmniejszenie liczby bankructw mogą obniżać współczynniki samobójstw mężczyzn na badanych obszarach²⁵.

Badacze japońscy zbadali też dynamikę współczynników samobójstw w prefekturze Miyagi w trzy lata po wielkim tsunami z marca 2011 roku²⁶. Przeanalizowali okres od marca 2009 do lutego 2014 roku. Na terenie prefektury Miyagi zostało zniszczonych wiele obszarów miejskich, w tym niemal cała infrastruktura. W momencie uderzenia tsunami współczynnik samobójstw pokrywał się ze średnią krajową. Zaraz po kataklizmie współczynniki samobójstw wśród mężczyzn były znacząco mniejsze niż średnia krajowa. Ich wzrost nastąpił po dwóch latach. Na obszarach w głębi lądu współczynniki samobójstw wśród mężczyzn także zmniejszały się przez pierwsze siedem miesięcy, natomiast później wzrosły, przekraczając średnią krajową. Wśród kobiet z kolei współczynniki samobójstw zarówno na wybrzeżu, w które uderzyło tsunami, jak i na obszarach w głębi lądu nie zmieniły się w odniesieniu do średniej krajowej. Co istotne, współczynniki samobójstw wśród mężczyzn w głębi lądu zaczęły wzrastać wcześniej w porównaniu do populacji dotkniętej bezpośrednio uderzeniem tsunami. Może to odzwierciedlać brak opieki psychologicznej dla populacji zamieszkałej w głębi lądu. Ocaleni z kataklizmu wciąż stawiali czoła licznym wyzwaniom, żeby móc przebudować swoje życie. Autorzy badań podkreślają konieczność kontynuowania intensywnej i długoterminowej opieki psychiatrycznej w miejscach dotkniętych tsunami²⁷.

23 Tamże, s. 465–466.

24 A. Nishio, K. Akazawa, F. Shibuya, R. Abe, H. Nushida, A. Nishimura, T. Shioiri, Y. Ueno, *Influence on the suicide rate two years after a devastating disaster. A report from the 1995 Great Hanshin-Awaji Earthquake*, „Psychiatry and Clinical Neurosciences” 2(63)/2009, s. 247–250; K. Hyodo, I. Ishigami, K. Nakamura, I. Nakagawa, M. Oyama, Y. Tsuchiya, M. Yamamoto, O. Yamazaki, *Long-term suicide mortality rates decrease in men and increase in women after the Niigata-Chuetsu earthquake in Japan*, „The Tohoku Journal of Experimental Medicine” 2(220)/2010, s. 149–155.

25 M. Orui, S. Harada, M. Hayashi, *Changes in suicide rates...*, dz. cyt.

26 M. Orui, Y. Sato, K. Tazaki, I. Kawamura, S. Harada, M. Hayashi, *Delayed increase in male suicide rates in tsunami disaster-stricken areas following the Great East Japan earthquake: a three-year follow-up in Miyagi Prefecture*, „The Tohoku Journal of Experimental Medicine” 3(235)/2015, s. 215–222.

27 Tamże, s. 222.

Warto jeszcze powołać się na badania przeprowadzone po huraganie Maria, który w 2016 roku zniszczył Portoryko²⁸. W ciągu czterech miesięcy po przejściu tego huraganu liczba samobójstw w Portoryko wzrosła o 16 proc., natomiast po sześciu miesiącach – o 26 proc.²⁹.

Przedstawione tu wyniki badań nad związkiem kataklizmów przyrodniczych z dynamiką samobójstw nie dostarczają jednoznacznych odpowiedzi na pytania o wzajemne powiązania tych zjawisk.

BADANIA NAD WPŁYWEM POWODZI Z 1997 ROKU W POLSCE NA DYNAMIKĘ SAMOBÓJSTW

Powódź, która doświadczyła w lipcu 1997 roku 1,2 mln osób w Polsce, doprowadziła do wielu szkód. Śmierć poniosło 55 osób, pod wodą znalazło się 672 tys. hektarów ziemi. Z obszarów zagrożonych ewakuowano łącznie 162 tys. osób. Zalaniu lub podtopieniu uległo 1358 miejscowości. Uszkodzonych lub całkowicie zniszczonych zostało 46 tys. domów i mieszkań. Powódź zniszczyła 3172 kilometry dróg oraz dwa tysiące kilometrów linii kolejowych. Zerwanych zostało 408 mostów, a 245 zostało uszkodzonych. Zniszczenia objęły dwa tysiące zakładów przemysłowych. Szkody pojawiły się także w 200 tys. małych firm usługowych. Ministerstwo Kultury i Sztuki odnotowało zniszczenie 127 zabytkowych kamienic, 20 kościołów różnych wyznań, 10 pałaców, 13 muzeów oraz czterech wyższych szkół artystycznych. Ucierpiały także liczne biblioteki. Straty w samym Wrocławiu oszacowano na 700 mln ówczesnych złotych, a w całym kraju – na 14 mld złotych³⁰. Były one znacznie większe od tych, jakie spowodowała powódź w rejonie dorzecza Wisły w lipcu 2001 roku. Oprócz śmierci dziesięciu osób miały miejsce straty, które oszacowano wówczas na 4 mld złotych³¹.

W roku 2003 podjąłem badania nad dynamiką samobójstw na obszarach dotkniętych powodzią w lipcu 1997 roku³². Spośród 120 najbardziej zniszczonych gmin wylosowano 27 i przeprowadzono tam analizy danych urzędowych (takich jak Księgi Miejscowe Zgonów z USC oraz dokumenty dotyczące powodzi w urzędach miast i gmin), dokonano przeglądu i analizy artykułów zawartych w prasie lokalnej oraz przeprowadzono kilkadziesiąt wywiadów swobodnych z ekspertami zajmującymi się problematyką kataklizmów przyrodniczych w wybranych gminach. Podczas badań analizowano dynamikę samobójstw na zalanych powodzią terenach w okresie 12 miesięcy poprzedzających powódź i 12 miesięcy po niej. Badania pozwoliły na sformułowanie następujących wniosków.

Analiza dynamiki samobójstw pokazała, że w okresie 12 miesięcy po powodzi doszło do nieznacznego wzrostu liczby samobójstw w porównaniu do 12 miesięcy sprzed kataklizmu (wzrost z 217 do 227, to znaczy o 4,6 proc.). W sześciu gminach

28 L. Ramphal, *Medical and psychological needs of the Puerto Rican people after Hurricane Maria*, „Baylor University Medical Center Proceedings” 3(31)/2018, s. 294–296.

29 Tamże, s. 295.

30 W. Łoziński, J. Tarnowski, *Raport z potopu '97. Fakty – dramat ludzi*, Wydawnictwo „Atla”, Wrocław 1997, s. 157.

31 A. Dąbrowska, *Płynny żywioł*, „Przegląd Obrony Cywilnej” 3/2003, s. 18.

32 A. Czabański, *Rezygnacja z życia w obliczu klęski żywiołowej. Powódź 1997 roku w Polsce*, Wydawnictwo „Rys”, Poznań 2005.

w badanym okresie nie zanotowano ani jednego przypadku samobójstwa lub nie zanotowano różnic w liczbie samobójstw 12 miesięcy przed powodzią i 12 miesięcy po niej. Spadek liczby samobójstw nastąpił w 11 gminach, natomiast w 10 doszło do wzrostu liczby samobójstw w kolejnym roku po powodzi³³.

Stwierdzono, że w gminach, w których liczba samobójstw uległa ograniczeniu, w przeszłości powodzie zdarzały się regularnie. Mieszkańcy tych obszarów liczyli się więc z groźbą powodzi i jej pojawienie się w lipcu 1997 roku nie było dla nich zaskoczeniem (w siedmiu gminach na 11). W gminach, w których w ciągu 12 miesięcy po powodzi zwiększyła się liczba samobójstw, powódź zaskoczyła ludność, ponieważ były to obszary stosunkowo rzadko zalewane (w siedmiu gminach na 10). Stwierdzono ponadto, że w tych właśnie gminach straty wywołane powodzią nie były uważane za powszechne³⁴.

Z zebranych informacji wynikało też, że w okresie trwania powodzi samobójstwo na tych terenach popełniło 20 osób (w tym 12 mężczyzn). Z relacji naocznych świadków oraz z dokumentów USC wynikało zaś, że tylko dwa przypadki samobójstw bezpośrednio łączą się z katastrofalną powodzią. Pozostałe mogły natomiast wynikać z pewnych niepowtarzalnych splotów okoliczności powstałych w wyniku powodzi, ale jest to trudne do udowodnienia. Ciekawe są spostrzeżenia dotyczące płci osób popełniających samobójstwa na badanych obszarach w okresie 12 miesięcy przed powodzią, podczas jej trwania i w ciągu 12 miesięcy po niej. Przed powodzią samobójstwa kobiet stanowiły 21,2 proc., podczas powodzi – 40 proc., a po powodzi – 22,1 proc.³⁵

Przeprowadzona analiza artykułów opublikowanych w prasie lokalnej pozwoliła zauważyć, że w niektórych gminach, w których doszło do konfliktów między mieszkańcami a instytucjami lokalnymi i państwowymi, odnotowano znaczący spadek liczby samobójstw. Wygląda więc na to, że pojawienie się wroga zewnętrznego odciągało uwagę mieszkańców od własnych problemów i powodowało akumulację agresji skierowanej na zewnątrz³⁶. Mobilizacja ludności w konflikcie z różnymi instytucjami, na przykład z sanepidem, sprawiła, że rzadziej dochodziło do samobójstw.

ZMIANY KLIMATYCZNE GENERATOREM WZROSTU WSPÓŁCZYNNIKÓW SAMOBÓJSTW W ZAGROŻONYCH SPOŁECZNOŚCIACH

Zmiany klimatyczne nabierają przyspieszenia. Ich tempo oraz zakres powodują, że można je postrzegać w kategoriach dokonującego się kataklizmu przyrodniczego. Już teraz nietrudno jest wskazać społeczności szczególnie zagrożone utratą ziemi w wyniku zalania przez podnoszący się nieustannie poziom mórz i oceanów. Dobrym przykładem jest wyspiarskie Kiribati. Badania współczynników samobójstw w tym państwie pokazują ich wzrost do poziomu 15,2/100 tys. w roku 2016. Wśród mężczyzn wskaźnik ten wynosi 25,9/100 tys., natomiast

33 Tamże, s. 117.

34 Tamże, s. 118.

35 Tamże, s. 119.

36 Tamże.

wśród kobiet – 5,4/100 tys. Można tylko domniemywać, że część spośród tych samobójstw powodowana jest między innymi wizją katastrofalnego potopu, który w niedalekiej perspektywie zatopi to państwo. W innych państwach Oceanii współczynniki samobójstw zmniejszają się, i dla porównania na Wyspach Salomona wynoszą 5,9/100 tys., na Fidżi – 5,5/100 tys., w Vanuatu i na Samoa – 5,4/100 tys., a w Tonga – 4/100 tys. mieszkańców³⁷.

Innym przykładem jest utrzymujący się na ekstremalnie wysokim poziomie współczynnik samobójstw wśród mieszkańców Grenlandii (w roku 2015 wyniósł 82,8/100 tys.). Prowadzone przez Alfreda Berthelsena badania wykazały, że w latach 1900–1930 współczynnik samobójstw wynosił tam 0,3/100 tys. Wzrost liczby samobójstw na tej wyspie notuje się od roku 1970, w latach 1990–1994 osiągnął współczynnik 107/100 tys. i stał się najwyższy na świecie³⁸. Problem dotyczył wówczas, tak jak i obecnie, przede wszystkim młodych mężczyzn w wieku 15–24 lata. Zdaniem naukowców jego przyczyn należy szukać w dość powszechnym alkoholizmie, depresji oraz dysfunkcyjnych domach rodzicielskich. Wskazuje się też na fakt wzrostu współczynników samobójstw na Grenlandii latem, co może być wynikiem bezsenności spowodowanej nieustannym światłem słonecznym podczas dnia polarnego. To ostatnie tłumaczenie budzi wątpliwości, ponieważ problem ten nie dotyczył rdzennej ludności wyspy przed rokiem 1970³⁹. Być może część spośród odnotowywanych tu rokrocznie samobójstw ma związek z ocieplaniem się klimatu i topnieniem czasy lodowej także w rejonie Grenlandii. Niewątpliwie temat ten wymaga dalszych naukowych eksploracji, zwłaszcza że problem podwyższonych współczynników samobójstw dotyczy również Inuitów z Kanady i Alaski.

WNIOSKI Z BADAŃ

Przedstawiony w tym artykule przegląd badań nad wpływem kataklizmów przyrodniczych na współczynniki samobójstw nie dostarcza jednoznacznych odpowiedzi na pytania, jakie mogą nurtować badaczy. Zazwyczaj po kataklizmie dochodzi do spadków liczby samobójstw, choć przede wszystkim w męskiej populacji. Jednocześnie często następuje wzrost współczynników samobójstw wśród kobiet. Wygląda na to, że populacja mężczyzn mobilizuje się do walki ze skutkami kataklizmów, a mechanizm ten zdaje się powtarzać także podczas wojny⁴⁰.

Problem wpływu kataklizmów przyrodniczych na dynamikę samobójstw powinien koncentrować się na lokalnej specyfice występowania takich kataklizmów (częstotliwości, różnorodności), na charakterze lokalnej gospodarki i powszechności lub nie szkód dokonanych przez żywioł. Duża częstotliwość i zróżnicowanie kataklizmów na danym obszarze uniemożliwia precyzyjne ustalenie ich wpływu na

37 Dane WHO za rok 2016.

38 H. Sargeant, R. Forsyth, A. Pitman, *The epidemiology of suicide in young men in Greenland. A systematic review*, „International Journal of Environmental Research and Public Health” 11(15)/2018, s. 2442.

39 Tamże.

40 A. Czabański, *Samobójstwa w Poznaniu podczas wojny 1939–1945. Socjologiczna analiza zjawiska*, Wydawnictwo „Rys Studio”, Poznań 2003; tenże, *Samobójstwa we Wrocławiu (Breslau) w latach 1939–1935. Socjologiczna analiza zjawiska*, Wydawnictwo „Rys Studio”, Poznań 2016.

dynamikę samobójstw. Mówiąc zatem o wpływie kataklizmów przyrodniczych na dynamikę samobójstw, mówimy nie o wpływie realnym, lecz pośrednim.

Zmiany klimatyczne i wywołane nimi zjawisko ocieplania się klimatu powodują większe natężenie i zasięg różnych kataklizmów przyrodniczych, co może przekładać się także na wahania liczby samobójstw. W ostatnim czasie światowa opinia publiczna wstrząśnięta była skutkami pożarów w Amazonii (zwłaszcza w pierwszej połowie roku 2019) oraz w Australii w okresie od października 2019 do stycznia 2020 roku. Ludzkość musi przygotować się na częstsze pojawianie się pożarów, huraganów, powodzi i tsunami. Wymagać to będzie opracowania szczegółowych i precyzyjnych programów wsparcia psychologicznego i psychiatrycznego dla ludności żyjącej na obszarach dotkniętych kataklizmami.

BIBLIOGRAFIA

- Chen, Sam Li-Sheng, Chau-Shoun Lee, Amy Ming-Fang Yen, Hsiu-Hsi Chen, Chang-Chuan Chan, Sherry Yueh-Hsia Chiu, Jean Ching-Yuan Fann, Jung-Chen Chang. „A 10-year follow-up study on suicidal mortality after 1999 Taiwan earthquake”. *Journal of Psychiatry Research* 79 (2016).
- Chou, Yiing-Jenq, Nicole Huang, Cheng-Hua Lee, Shu-Ling Tsai, Jen-Huoy Tsay, Long-Shen Chen, Pesus Chou. „Suicides after the 1999 Taiwan earthquake”. *International Journal of Epidemiology* 32, 6 (2003).
- Czabański, Adam. *Rezygnacja z życia w obliczu klęski żywiołowej. Powódź 1997 roku w Polsce*. Poznań: Wydawnictwo „Rys Studio”, Poznań 2005.
- Durkheim, Émile. *Samobójstwo. Studium z socjologii*. Tłum. Krzysztof Wakar. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2006.
- Hyodo, Keiko, Kazutoshi Nakamura, Mari Oyama, Osamu Yamazaki, Izumi Nakagawa, Kazuo Ishigami, Yasuo Tsuchiya, Masaharu Yamamoto. „Long-term suicide mortality rates decrease in men and increase in women after the Niigata-Chuetsu earthquake in Japan”. *The Tohoku Journal of Experimental Medicine* 220, 2 (2010).
- Krug, Etienne G., Marie-jo Kresnov, John P. Peddicord, Linda L. Dahlberg, Kenneth E. Powell, Alex E. Crosby, Joseph L. Annest. „Restriction: suicide after natural disasters”. *The New England Journal of Medicine* 340, 2 (1999).
- Krug, Etienne G., Marie-jo Kresnov, John P. Peddicord, Linda L. Dahlberg, Kenneth E. Powell, Alex E. Crosby, Joseph L. Annest. „Suicides after natural disasters”. *The New England Journal of Medicine* 338, 6 (1998).
- Liaw, Yung-Po, Po-Wen Wang, Chiu-Chin Huang, Chia-Ming Chang, Wen-Chung Lee. „The suicide mortality rates between 1997–1998 and 2000–2001 in Nantou County of Taiwan following the earthquake of September 21 in 1999”. *Journal of Forensic Science* 53, 1 (2008).
- Lu, Tsung-Hsueh. „Earthquake and suicide: bringing context back into disaster epidemiological studies”. *International Journal of Epidemiology* 33, 6 (2004).
- Nishio, Ahikiro, Kouhei Akazawa, Futoshi Shibuya, Ryo Abe, Hideyuki Nushida, Yasuhiro Ueno, Akiyoshi Nishimura, Toshiki Shioiri. „Influence on the suicide rate two years after a devastating disaster. A report from the 1995 Great Hanshin-Awaji Earthquake”. *Psychiatry and Clinical Neurosciences* 63, 2 (2009).
- Orui, Masatsugu, Shuichiro Harada, Mizuho Hayashi. „Changes in suicide rates in disaster-stricken areas following the Great East Japan Earthquake and their effect on economic factors: an ecological study”. *Environmental Health and Preventive Medicine* 19, 6 (2014).

Orui, Masatsugu, Yasuhiro Sato, Kanako Tazaki, Ikuko Kawamura, Shuichiro Harada, Mizuho Hayashi. „Delayed increase in male suicide rates in tsunami disaster-stricken areas following the Great East Japan earthquake: a three-year follow-up in Miyagi prefecture”. *The Tohoku Journal of Experimental Medicine* 235, 3 (2015).

Shioiri, Toshiki, Akiyoshi Nishimura, Hideyuki Nushida, Tatsuno Yoshitugu, Siu Wa Tan. „The Kobe earthquake and reduced suicide rate in Japanese males”. *Archives of General Psychiatry* 56, 3 (1999).

Shoaf, Kimberly, Cary Sauter, Linda B. Bourque, Christian Giangreco, Billie Weiss. „Suicides in Los Angeles County in relation to the Northridge earthquake”. *Prehospital and Disaster Medicine* 19, 4 (2004).

Yip, Paul. „Effects of an earthquake on suicide rates in Nantou, Taiwan”. *British Journal of Psychiatry* 194, 2 (2009).

Data wpłynięcia: 7 marca 2020 r. Data zatwierdzenia do druku: 18 maja 2020 r.

NATURAL DISASTERS AND SUICIDE RATES

Adam Czabański

This article offers an overview of studies conducted in the United States, Japan and Taiwan regarding the impact of natural disasters on the dynamics of suicides. It additionally includes Polish studies on the impact of the 1997 flood on suicide rates. Consequently, the text discusses extremely diverse societies that have evolved following different cultural patterns. The results of the studies are not conclusive. Some statistical analyses reveal an increase in suicide rates after natural disasters, while others show their numbers to fall among men and/or women. Therefore, the cultural context that shapes the dynamics of suicides in populations struck by a natural disaster seems to be of particular significance. Natural cataclysms cause multiple social and economic problems, which in turn might result in suicides. The issue addressed in the article becomes particularly important in the context of climate change. The proposed measures that are to reduce suicidal behaviours among people in the wake of natural disasters should be carefully considered and developed accordingly, bearing the specific cultural context in mind.

SŁOWA KLUCZOWE: samobójstwo, kataklizm przyrodniczy, powódź, trzęsienie ziemi, zmiany klimatyczne

KEY WORDS: suicide, natural disaster, flood, earthquake, climate change